

Prof. MƏMMƏDOVA ZEMFİRA ŞAHNƏZƏR qızı
məmmədova0108@gmail.com
f.f.d QADAŞOVA AYBƏNİZ AZİK qızı
aybanizqadaşova@gmail.com
Azərbaycan Tibb Universiteti Xarici dillər Kafedrası

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ İNKARLIQ İFADƏ EDƏN ƏDATLAR VƏ ONLARIN LEKSİK SEMATİK TƏHLİLİ

Xülasə

Açar sözlər: leksik inkarlıq inkarlaşma leksik qrammatik inkarlıq inkarlıq kateqoriyası

Dilimizdə bir çox cümlə növləri mövcuddur. Nəqli, sual və s. bu cümlə növləri istismarsız daimi şəkildə ifadə olunmalıdır. Nəqli cümlələr özü təsdiq və inkar olaraq iki yerə bölünür. Hər bir dilin özünəməxsus qrammatik qaydaları mövcuddur. Ən aktual istifadə olunan nəqli cümlə növü inkar cümlələrin ingilis dilində qrammatik quruluşudur. İngilis dilində inkar cümlələri təsdiq cümlələrindən fərqli olaraq bir sıra dəyişiklikləri özündə göstərə bilir. Qrammatik mövzuda bir qaydanın saf halını təsdiq cümlələrində görmək mümkündür. İnkar cümlələrində isə bir qədər artırmalar, fərqliliklər mövcud ola bilər. Müasir ingilis dilində müxtəlif zamanlarda cümlənin quruluşunu bilmək olduqca vacibdir. İngilis dilində cümlə quruluşunu mübtəda xəbər tamamlıq formasındadır. Fellər köməkçi fellər ilə birlikdə istifadə edillirlər və inkar formanın düzəlməsi üçün “To be” felinin uyğun forması seçilərək “Not” inkar hissəciyi ilə birlikdə inkar cümlə düzəlmiş olur. Təsdiq-inkarlıq kateqoriyasını araşdırarkən bir çox tədqiqatçılar tərəfindən inkar cümlənin formal olaraq təsdiq cümləyə istinad etmək mümkündür. Bir çox dilçilər inkar təsdiq cümlə formalarının variant pozitiv çıxış formanın transformu hesab edirlər Müxtəlif tipoloji quruluşu dillərin inkarlıq kateqoriyası üzərində aparılan araşdırmalara əsasən demək olarki, təsdiq cümlələrdən inkar cümlənin alınması prosesi əsasən iki istiqamətdə gedir:

1) Fakultativ sturukturünsürlərin cümləyə əlavə edilməsi.

2) Təsdiq cümlənin müqabil kordinat komponentinin cümlədən çıxarmaqla.

Müasir dilçilikdə bir sıra mənbələrdə təsdiq və inkar cümlələr qarşılıqlı vəhdət və əlaqədə təşkil olunur, inkarlıq vasitələrinin reallaşması bu generativ əsasla aşkara çıxarılır. Təsdiqlik və inkarlıq əks qütblər olsa da, həm bir-biri ilə əlaqədar olan bir-birini doğuran biri digərini şərtləndirən anlayışdır. Ünsiyyət prosesində bəzən təsdiq cümlə inkar cümləni, inkar əlamətli hökmü və təsdiq hökmü ifadə edə bilmir. Linqvistik baxımdan fərqlilik və inkarlığın qarşılıqlı əlaqə və asılılığın münasibətlərin semantik çarpazlığında üzə çıxır. Son illər müxtəlif dillərin materialı əsasında sintaktik sahə düşüncəsinin geniş tətbiqinə rast gəlinir. Müasir ingilis dilində inkarlığın semantikasının ifadəsi üçün dil səviyyəsi, ha belə səviyyələrarası ifadə əlaqələri iştirak edir. Belə ki, sintaktik, leksik-sintaktik, leksik, morfoloji,

leksik-semantik və sözdüzəltmə səviyyələrini təmsil edən rəngarəng indikatorlar toplanır.

İnkarlaşıdırma dilin sintaktik səviyyəsində olduğu kimi leksik səviyyədə də müxtəlif eksplisit və implisit vasitələrlə reallaşır. Təsdiq və inkar cümlə formalarının qarşılıqlı əlaqə və asılılıq münasibətləri üzərindəki müşahidələr göstərir ki, təsdiq-inkarlıq qarşılaşdırması inkarlığın bir sıra vasitəli ifadə üsullarının, implisit ifadə formalarının dil mexanizmini izah etmək üçün kifayət etmir. Çünki bir sıra hallarda semantik deyil, kommunikativ-praqmatik, funksional və üslubi amillər həlledici rol oynayır. İnkarlıq hadisəsinə sözün gəniş mənasında kommunikativ kateqoriya kimi yanaşdıqda aydın olur ki, burada affiks inkarlığı və leksemlərin semantik strukturunun məna elementi kimi aşkarnanan privativ inkarlıq xüsusi yer tutur. Funksional- kommuniktativ baxımdan neqatorlarla eyniləşən dilin daxili strukturunda yerləşən inkarlıq daşıyıcıları demək olar ki, bütün nitq hissələrini, söz kateqoriyalarını əhatə edir. Dilçilər latın dilindən keçən sözlərə dha çox prefiksini artırmağı üstün tutmuşlar.

Məsələn: *Inadequate, inadvertence, inarticulate* və s. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu ayırma baxmayaraq hələdə bel inkar prefiksli qoşa sözlər çoxdur: *Unadvisable-inadvisable, unalienable-inalienable* və s. (1 səh, 14-15)

Müasir ingilis dilində inkarlığın aşağıdakı tipləri ayrılmalıdır:

- 1)İnkar söz-cümlə
- 2)Ümumi inkarlıq
- 3)Xüsusi inkarlıq
- 4)Leksik inkarlıq

Bəzi dilçilər öz tədqiqatlarında müəlliflərin leksik yolla inkarlaşıdırıla bilən və inkarlaşıdırıla bilməyən sözlər qruplarından bəhs etdikləri müşahidə olunur. İnkarlaşıdırıla bilən sifətlərin, yəni prefiks qəbul edə bilən sifətlərini təbiətini araşdırdıqda məlum olur ki, onların böyük əksəriyyəti verbal əlamətlərə malikdir. *Unachievable-that can not be achieved, unappreciative-that does not appreciate*.

Qeyd etmək lazımdır ki, inkarlaşıdırıla bilməyən sifətlərin belə əlaməti yoxdur. Müxtəlif dillərdə inkar komponentlərin reallaşması və bunun əmələ gətirdiyi ifadə xüsusiyyətləri spesifik xarakter daşıyaraq hər bir konkret dilin özünəməxsusluğunu əks etdirir. Vahid inkarlıq konstituentinin iştirakı ilə reallaşan sintaktik quruluş səciyələndirən sintaktik tip isə polineqativ quruluş adlanır. İngilis dilində əvvəlcə mononeqativ sistemə daxil olmuş, polineqativliyinə doğru inkişaf etmiş və nəhayət, müasir ingilis dilində mononeqativ sistem formalaşmışdır.

Cümlə daxilində inkarlığın reallaşması komponentlərin semantik-sintaktik münasibətləri ilə bilavasitə əlaqədardır. İnkarlıq semantikasının ifadəsi üçün sintaktik, leksik, leksik-sintaktik, morfoloji, leksik-semantik və söz düzəltmə səviyyələrini təmsil edən müxtəlif indikatorlar toplanır. İngilis dilində inkar sahə strukturunu aşağıdakı dil əlaqələri ilə təsvir etmək.

- 1) "Not" ədatı
- 2) "No" əvəzliyi
- 3) İnkar əvəzlik və zərflər, *no one, nobody, nothing, none, nowhere*

4) Lack, fail, refuse, reject və s. Aversativ fellər.

5) Neither.... nor bağlayıcısı

6) Affiks inkarlığı un, mis, dis, in, ir, im, less və s.

İngilis dilində “Not” ədatı və “No” inkar əvəzliyi ən güclü inkar konstituentlərindəndir. Əsrlər öncə cümlədə inkarlığın ifadəsi ikiqat, hətta üçqat inkarlıqla da nəzərə çapırdı. İngilis dilində ikiqat inkarlıq inkar konstituentinin və inkar prefiks və ya suffiksin iştirakı ilə öz əksini tapır. Elmi ədəbiyyatda inkarlığın linguistik statusu haqqında yekdil bir fikir yoxdur. İnkar söz-cümlə bir sözdən ibarət olub yalnız inkarlıq ifadə edir Məs: No, you got wrong. Xeyr, siz səhv anladınız. Ümumi inkar mübtəda ilə xəbər arasında əlaqənin olmadığını göstərir. Bu halda xəbər həmişə inkarda işlənir. Məsələn: But this love did not come in a day. Lakin bu məhəbbət bir günə qazanılmamışdı. (2 səh, 10-11)

Xüsusi inkar cümlə üzvlərindən birinin inkarda işlənməsidir. Bu zaman cümlənin xəbəri təsdiqdə olur. Diana's senses came back to her but not her strenght. Leksik inkar isə bütöv bir kompleksdə deyil, ayrı-ayrı sözlərə aid olur. Bunlara misal olaraq inkarlıq ifadə edən felləri, prefiksləri və s. göstərmək olar. Məsələn: He denied breaking into the shop. İnkarlıq katekoriyası və müasir ingilis dilində onun ifadə vasitələrinə dair bir çox tədqiqat aparılsa da, alimlər arasında yekdil bir fikir yoxdur. Bəzi dilçilər müasir ingilis dilində üç, bəziləri isə altı ifadə vasitəsinin olduğunu qeyd edirlər. Məsələn:

1) İnkar əvəzlilikləri (no, nothing, nobody və s.)

2) İnkarlıq bildirən zərflər (hardly, scarcely və s.)

3) İnkarlıq bildirən bağlayıcılar (neither.... nor və nor)

Bəzi dilçilər isə altı katekoriyanı inkarlıq bildirən birləşmələr kimi qeyd etmişlər. İngilis dilində mövcud olan həmin kateqoriyalar aşağıdakılardır:

1) İnkarlıq bildirən affikslər (un, mis, in, dis, les və s.)

2) İnkarlıq hissəcik (not)

3) İnkar əvəzlilikləri və zərflər (nobody, neither, nothing, hardly, nowhere, seldom, scarcely)

4) İnkarlıq bildirən bağlayıcılar

5) İnkarlıq bildirən sözönləri

6) İnkarlıq bildirən inexplicit ifadəsi. (3 səh, 5-6)

İnkarlıq bildirən affikslər sözün əvvəlinə və ya sonuna artırılaraq ona inkarlıq mənası verir, bəziləri isə həmin sözə əlavə məna məna verir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox Hind-Avropa dillərində çox tez-tez rast gəlinən “un” prefiksi müasir ingilis dilində qədim ingilis dilində işləndiyi kimi işləni. Məs:

Grateful-ungrateful

Written-unwritten

Employment-unemployment

Qeyd etmək lazımdır ki, ən çox sifətlərə rast gəlinir. Bəzi hallarda “un” prefiksi əlavə edilən sözlər təkcə inkar mənada deyil həm də yeni keyfiyyət bildirən məna kəsb edir. Məs: Wise-ağıllı, müdrik, unwise-ağılsız, düşüncəsiz mənası daşıyır, bəzi kontekstlərdə “foolish” sözünün sinonimi kimi çıxış edir. Önünə “un” prefiksi əlavə

edilən sözlər inkar məna bildirir, bu prefiks işlənməyəndə “less” suffiksindən istifadə edilir. Məs: Careful-careless(uncareful).

Latın dilindən götürülmüş “in” prefiksi german “un” prefiksində bərabərdir. Bu da fransız dilindən alınmış sözlərdə işlənir Məs:

Incorrect – yanlış, Indifferent – laqeyd, Innumerable – saysız, Inactive – qeyri fəal.

Həmçinin “in” prefiksini “il”, “im”, “ir” variantları da vardır: “il” – “ı” hərbi ilə başlayan sözlərdə, “im” – “p, b, m” ilə başlayan sözlərdə “ir” və “ı” ilə başlayan sözlərdə artırılır Məsələn: Incorrect, illegal, impolite, irresponsible. “Mis” inkarlıq bildirən sözün german mənşəkli prefiks olub ən çox fellərin önünə artırılır. Məsələn: Misfit, mistrust və s. demək olar ki, inadkarlıq bildirən şəkilçilərin əksəriyyəti latın, yunan mənşəli şəkilçilərdir. Latın mənşəli “dis” prefiksi ən çox fransız dilindən alınma sözlərə artırılır. Disagree sözünü buna misal göstərmək olar. “Anti” prefiksi latın mənşəli prefiksidir. Bu prefiks artırılan sözlərə elmi-siyasi ədəbiyyatda daha çox rast gəlinir və bu prefiks təkcə german dillərində deyil, bir çox başqa dillərdə də işlənir. Yazıda prefiks ilə sözünün özü arasında defis işarəsi qoyulur. Məsələn: Anti-social, anti-fascist və s. “Counter” prefiksi latın mənşəli prefiksidir. O, da “anti” prefiksi kimi daha çox elmi-siyasi ədəbiyyatda istifadə olunur. İnkarlığın leksik yolla ifadəsi dedikdə neqativ mənəli sözlər sözlərin cümlədə işlənməsi nəzərdə tutulur. Məs: To deny – inkar etmək. İnkarlığın ekspressiv-istehsalı ifadəsi; İnkarlığın sual vasitəsi ilə ifadəsi: İnkarların inkar bağlayıcıları ilə ifadəsi.

Nitqin əsas xüsusiyyətlərindən biri müxtəlif tonlu intonasiyalarıdır. Barxudarov düzgün olaraq qeyd edir ki, bəzən sözün bir qədər fərqli tələffüzü həmin sözün həqiqi mənasını dəyişdirir. Bəzi dilçilər cümlədə vahid inkarlıq əlamətini kifayət etmədiyini dilin zəifliyi, struktur naqisliyi kimi izah edirlər və “çox inkar az inkişaf etmiş dillər üçün səciyyəvidir” kimi yanlış nəticəyə gəlib çıxır. “The history of negative expressions in various languages makes us witness the following curious fluctuation”. İnkar cümlələrdə iki və daha artıq neqatorun iştirakını qəbul etməməklə yanaşı bəzi inkar cümlələrin sintaktik və semantik əlaqəlini aşkara çıxara bilməmişdir. She isn’t happy və she is unhappy cümlələrinin bir-birinə bərabər olduğu qənaətinə gəlinmiş, və onlar arasında bir fərq düşünmüşdür. Həmçinin, Barxudarov inkar cümlələr arasında semantik-sintaktik əlaqəni göstərmişdir. Cümlələri təhlil edərkən görünür ki, she isn’t happy cümləsində inkarlıq sintaktik, she is unhappy cümləsində isə semantik formada göstərilmişdir. Başqa sözlə she isn’t happy eksplisit, she is unhappy isə implisit inkar cümlələrdir. Cümlədə inkarlıq strukturu özünəməxsusluğu ilə əlaqədar olaraq müxtəlif şəkillərdə təzahür tapır. Flektiv olan ingilis, fransız, rus və s. dillərdə bu müvafiq olaraq not, no не kimi qramatik ədatların X vəziyyətdə cümləyə daxil edilməsi digər dillərdə (Azərbaycan, Özbək və s) uyarlıq daxilində ma, mə, -m şəkilçilərinə uyğun gəlir. Ümumiyyətlə, dillərin inkarlıq xarakteri onların polineqativ və mononeqativ olmalarından asılıdır. Bəzi tədqiqatçılar yanlış olaraq dünya dillərinin polineqativ və mononeqativ quruluşunu, inkarın reallaşmasını onların inkişaf səviyyəsi ilə əlaqələndirməyə

çalışmışlar. Barxudarov cümlədə vahid inkarlıq əlamətinin kifayət etmədiyini dilin zəifliyi kimi izah edir və onun fikrincə inkar az inkişaf etmiş dillər üçün səciyyəvidir.

“A lot you know about love” cümləsini nəzərdən keçirəndə asanlıqla görmək olar ki, bu cümlə “you do not know anything about love” cümləsinə bərabər olar. Xüsusi intonasiya deyilmiş təsdiq cümlə inkar məna verirsə, xüsusi intonasiya ilə deyilmiş inkar cümlədə təsdiq kimi işləyə bilər. Məsələn: “Don’t understand him”- cümləsi inkar cümlədir. “Perhaps, you understand him “ kimi də işləyə bilər. İnkarın bu sintaktik ifadəsi inkardan savayı istehza, rişxənd və s. kimi hissələri də ifadə edə bilər. İnkarlıq sual vasitəsilə də oluna bilər. Məsələn: Sual vasitəsilə verilən inkar cümlə təsdiq cümlə kimi anlaşılır: Who does insult me by telling such a word? = Nobody does insult me by telling such a word- Müasir ingilis dilində inkar bağlayıcıları istər yazıda istərsədə şifahi nitqdə çox işlənilir. Bunlara da neither.... Nor, neither və nor aiddir. For two days and nights he neither ate nor drank. (3 səh, 5-6) Dilçilikdə inkarlığın qeyri-qrammatik yolla yəni implicit ifadəsi də öz aktuallığını saxlamaqdadır. İnkarlığın implicit ifadəsi dedikdə zəngin inkarlıq vasitələri olduğu halda ekspressivliyi daha da artırmaq məqsədi ilə məhdudu dil resurslarından istifadə etmək anlaşılır. İnkar cümlələrdə səthi struktur metodu ilə yanaşılması onların ifadə müxtəlifliyini daha da aydın müşahidə etməyə imkan vermir. Bir çox inkar qarşılığı olmayan təsdiq cümlə və təsdiq qarşılığı olmayan inkar cümlə mövcudluğunu ələ alaraq qeyd etmək lazımdır ki, Avropa dillərinin material əsasında tətbiq olunan bu tədqiqat metodu bütün təsdiq-inkar münasibətlərini əhatə edə bilmir. Buna nida cümlələrini, kommunikativ xarakterli frazeoloji birləşmələri misal göstərmək olar. What sort of a fortress it is! Bütün dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də səthi strukturda hər bir inkarlıq əlaməti ilə reallaşan cümlələrin məzmunu bir çox hallarda it is not true that i dont believe – quruluşlarla ifadə olunur İmplicitliyə dair çox sayda tədqiqatlar aparılsa da bu günkü gündə İmplicitlik termini özü mübahisə doğurur. İnkarlığın implicit ifadəsinə fonetik göstəricilər aiddir. İnkarlığın implicit ifadəsinə fonetik göstəricilərinə intonasiya və məntiqi vurğu aiddir. Onlar vasitəsilə inkarlıqla bərabər ironiya, şübhə, qeyri-mümkünlük, qadağa və s. çox effektiv şəkildə ifadə edilməsi zamanı deyilən çox ekspressiv olur. İnkarlığın implicit yolla ifadəsinin altı yolu qeyd edilir:

- 1)Emfatik sual
Məsələn: Why should he be angry with his father!
- 2)Emfatik budaq cümlə
- 3)İnkarlığın frazeoloji ifadələrlə işlənməsi
- 4)Rədd, qadağa
- 5)İnkarlığın müqayisəsi
- 6)Ritonik suallarda inkarlığın implicit ifadəsində üç əsas nitq hissəsi fəail iştirak edir.

Lazent (gizli) üsullara to avoid, to escape, forget, denial,hate və s. kimi sözlərin işlənməsi aiddir. Məsələn: I forgot to inform my friend I didn’t inform my friend. İnkarlığın implicit ifadəsi frazeoloji ifadələrlə də işləyə bilər.

Under the weather to feel unwell (4 səh, 17-22)

To close, to shut eye to smth to refuse to see or notice smth. Dilçilikdə inkarlığın absolyut, sadə, mürəkkəb və yarımürəkkəb növləri də həmçinin fərqli şəkildə qeyd olunur. Absolyut inkar bütöv bir cümləyə və ya məfhumə (leksik və ya frazeoloji inkar) aid edilir. Sadə inkar ifadə formasından asılı olmayaraq yalnız inkar anlayışını ifadə edir. Sadə inkar ifadə formasından asılı olmayaraq yalnız inkar anlayışını ifadə edir. Mürəkkəb inkar deyərkən zaman(never), şəxs(nobody), və ya əşya(nothing) anlaşılr. Yarıminkar dedikdə isə təsdiq cümləsində inkarın zəif ifadə olunması nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə iinkarlıqla müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik arasında semantik-sintaktik əlaqələri nəzərə almadan inkarlıq semantikasının struktur formasını aşkara çıxarmaq qeyri-mümkündür. Bu münasibətləri geniş tədqiq edən xüsusi araşdırmaların olmaması hal-hazırda da bir çox sualların cavabsız qalmasına səbəb olmuşdur.

Buradan aydın oldu ki, müasir ingilis dilində inkarlıq kateqriyasının ifadə vasitələri eksplisit və implisit olmaqla iki böyük qrupa bölünürlər: İnkərliq kateqriyasının eksplisit ifadə vasitələri qrammatik yolla, implisit ifadə vasitələri isə qeyri-qrammatik yolla, yəni heç bir qrammatik qaydaya riayət olunmadan həyata keçirilir ki, bu da ən çox canlı danışığıqlar və bədii ədəbiyyatda öz əksini tapmışdır.

Частица отрицания в современном английском языке и их лексико семантический анализ **Резюме**

Ключевые слова отрицание общие отрицание, грамматические отрицание, лексические отрицание, лексико-грамматические отрицание.

Данная статья направлена на изучение одного из явлений грамматического раздела синтаксис. Цель этой статьи обзор наиболее распространенных способов выражения отрицания в современном английском языке. Исследование категории отрицания в английском языке представляется актуальным поскольку четкое понимание функции категория отрицания является одной из сложнейших в процессе речевого взаимодействия для изучающих английский язык. В данной работе мы попытались рассмотреть отрицание в качестве семантической грамматической категорий английском языке. Категория отрицания включает в себя историю многих веков одним из способов образования отрицательных предложений в английском языке является выражение сказуемого глаголом в отрицательной форме. Отрицательная частица “not” ставится после вспомогательногоили модального глагола. При этом, если в предложении употребляется простая форма вспомогательного глагола или модальный глагол по частица “not” ставится после вспомогательного глагола или модального глагола. Категория отрицания средства выражения отрицания логическая категория отрицания. Подход к изучению отрицания. Так же уделяет не малое внимание морфологическом и лексическом составляющей. Актуальность которой темп заключается в том

отрицание в английском языке требуется постоянного осмысления явление и разви пиш языке. Были изучении примеры из художественных произведений зарубежных авторов.

Particles expressing negation in modern English and their lexical semantic analysis

Key words Semantical the category of negation, general negation, lexical negation.

Negative markers are terms and words with different parts of speech that are used to negate the meaning of an affirmative sentence. In this article is spoken about category of negation and their usage. There are a number of negatives structures in English that can be used to talk about you something false or contradictory . These range from basic negative sentences with two or more subjects. The most common negative construction in English is the negative conjunction of a very using the word “not”. Buy the main verbs can be used negative by placing “not” directly after the auxiliary verb in a conjunction. The attraction of the negative to subject any is an invariant rule for all dialects of English. It appears to respond to the distributive and hypothetical features of indeterminate. Neagtive words, on the other hand are variable rule which distributes the negative righüard in response to factors. It is progressively extended from one dialect to another one. An implicational series negations initiate in new positions as a rule approaches obligatory status. In the semantic contradiction the sentence poses a difficult problem for linguistic analysis. It is also important to place negative parts in right order in sentences. The actuality of this theme is that the negation in modern English in many-sided process which is chancing permanently together with be development of the language. The aim of this article is to review the more widely used means of the expression of negation in modern English.

Ədəbiyyat

- 1.Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası, Bakı 2002
- 2.Nuriyeva S.T Gerund, Bakı, 2011
- 3.Barxudarov Z.S “Грамматика английского языка”, Москва 1973
- 4.R.English grammar in use, 1985

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.02.2024

**Rəyçi: f.e.d dos. Hüseynova R.H
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**